

7. Пассов Е.И. Программа-концепция коммуникативного иноязычного образования: концепция развития индивидуальности в диалоге культур / Е.И.Пассов. – М.: Просвещение, 2000. – 173 с.
8. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур / В.В.Сафонова. – Воронеж: Истоки, 1996. – 238 с.
9. Тарнопольский О.Б., Димова Л.С. Обучение этикету иноязычного повседневного, педагогического и делового общения в языковом вузе: предисловие к исследованию / О.Б.Тарнопольский., Л.С. // Иноземні мови. – 1999. – №1. – С.29–31.
10. Халеева И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи. / И.И. Халеева. – М.: Высш. шк. . – 1989. – 236 с.
11. Bredella L. Didaktik des Fremdverstehens im Rahmen einer Theorie des Lehrens und Lernens fremder Sprache // Didaktik des Fremdverstehens / L.Bredella, H.Christ (Hg.). – Tübingen: Gunter Narr. – 1995. – S. 8–13.
12. Curriculum für den sprachpraktischen Deutschunterricht an pädagogischen Fakultäten der Universitäten und pädagogischen Hochschulen / Н.Ф. Бориско, В. Гутнік, М. Кліментьева, Т. Ігнатенко; Під ред. Н.Ф. Бориско. – К.: Ленвіт. – 2004. – 256 с.
13. Hufeisen В., Neuner G. Mehrsprachigkeitskonzept-Tertiärsprachenlernen-Deutsch nach Englisch / В Hufeisen., G. Neuner // Europarat. – 2005. – 184 s.
14. Müller-Jacquer В. Interkulturelle Kommunikation und Fremdsprachendidaktik: Studienbrief Kulturwissenschaft. – Universität Koblenz-Landau, 1999. – 182 s. 16. Neuner G. Fremde Welt und eigene Erfahrung // Fremde Welt und eigene Wahrnehmung. Konzepte von Landeskunde im fremdsprachlichen Deutschunterricht / G. Neuner (Hg.). – Kassel. – 1994. – S.14–40.

В статье рассмотрены педагогические условия эффективного формирования социокультурной компетенции будущих учителей иностранных языков в процессе профессиональной подготовки в высшей школе, а именно на практических занятиях по второму иностранному языку. Обращено внимание на сочетания научно-методических усилий в плане социокультурного образования с помощью средств общего изучения двух иностранных языков и указано на проблемы, которые возникают в процессе учебы.

Ключевые слова: социокультурная компетенция, будущие учителя иностранных языков, межкультурное общение, второй иностранный язык.

Pedagogical conditions for the effective formation of the social and cultural competence of future teachers of foreign languages in the process of higher education vocational training, namely practical classes in the second foreign language, have been considered in the article. Attention has been paid to the combination of scientific and methodological efforts in terms of social and cultural education through the means of joint study of two foreign languages and points to the problems that arise in the learning process. The content of the process of shaping the social and cultural competence of future teachers of foreign languages has been modeled as being cognitive, creative, open and personally oriented and is aimed at developing among students a system of well-established knowledge of the country and people whose language is being studied and the national and cultural characteristics and realities of the country; system of speech and communication skills and practical language skills; the ability to correlate one's culture with the culture of another country; the ability to see the general and different in these cultures, in the worldview of their bearers, in the systems of norms, rules for different life situations. It is during the practical lessons of the second foreign language that most of the work is devoted to the collective communicative activity of future teachers of foreign languages and to the presentation of communicative situations as priority means for the formation of social and cultural competence in various forms of communication, the effective use of appropriately selected thematic texts and exercises and assignments to them, and illustrative audiovisual material. The methodology for the formation of professionally oriented social and cultural competence of future teachers of foreign languages during the study of German language after English remains at present not fully understood and further research prospects in this scientific segment should be aimed at developing programs for the development of social and cultural competence, taking into account the specifics of a comprehensive study of two and more foreign languages.

Key words: social and cultural competence, future teachers of foreign languages, intercultural communication, second foreign language.

УДК811.161.2'81'367

Паук Марина Михайлівна,
викладач,

ГПК Мукачівського державного університету, м. Мукачєво

ОБМЕЖУВАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ФОРМ МІСЦЕВОГО ВІДМІНКА В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ

Стаття присвячена дослідженню синтаксемних функцій препозитивних форм місцевого відмінка в структурі українських прислів'їв. Ці форми через набуття детермінантних ознак відіграють вирішальну роль у наданні пареміям афористичності й образності. В статті встановлено репертуар препозитивних синтаксем, утворених на базі місцевого відмінка, умови появи в них детермінантних обмежувальних властивостей. Препозитивні форми місцевого відмінка у складі прислів'їв демонструють не всі синтаксемні функції, властиві їм у мові, вужчим є й перелік самих форм. Стаття представляє оригінальний підхід до опису українських паремій, містить нові дані, важливі для розвитку теорії синтаксису української мови.

Ключові слова: синтаксис; семантика; структура українських прислів'їв; детермінанти; розвиток особистості.

Постановка проблеми. Незважаючи на вражаючу кількість українських прислів'їв, їхню смислову і структурну багатоплановість цей витвір усної народної творчості має немало типових рис у побудові. Зокрема, багато прислів'їв утворено шляхом обмеження сфери справедливості судження, вираженого предикативною основою. Цей спосіб дозволяє переходити від парадоксальних або ж тривіальних суджень, зосереджених у предикативних основах, до афористичних висловлювань. Тому опис синтаксем, що виконують обмежувальні функції, є актуальним завданням опису значного масиву українських паремій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначений принцип, дуже поширений у побудові прислів'їв, відкрив В. М. Бріцин, у наших же публікаціях зроблена спроба визначити репертуар синтаксем з обмежувальними функціями. Серед них помітне місце належить синтаксемам у формі місцевого відмінка. Досліджень здатності синтаксем місцевого відмінка розвивати в складі прислів'їв детермінантні обмежувальні властивості в мовознавстві ще не було.

Місцевий відмінок в українській мові суттєво відрізняється від інших відмінків. Як зазначає І. Р. Вихованець, він «є єдиним

колишнім відмінковим компонентом, який майже абсолютно позбавлений власне-відмінкових ознак. Відмінкова флексія місцевого вживається тільки в поєднанні з прийменниками, які – у зв'язку з функціональною нейтралізацією флексії – виражають прислівникові семантико- і формально-синтаксичні функції» [2, с. 190]. Автор зазначає, що хоча потенційно місцевий відмінок сполучається з п'ятьма прийменниками (*в (у), на, при, по, о (об)*) в препозиції в складі прислів'їв, зафіксоване вживання місцевого відмінка лише з трьома прийменниками: *в (у), на, при*.

У складі збірки «Українські прислів'я та приказки», упорядкованої С. В. Мишаничем та М. М. Пазяком (далі скорочено УПП), зафіксовано 56 препозитивних форм місцевого відмінка з прийменником *в (у)*. У складі цих форм переважна більшість припадає на локативні синтаксеми – 39 прикладів. У Синтаксичному словнику Г. О. Золотової локатив визначається як «компонент зі значенням місця розташування» [3, с. 431].

Мета статті: проаналізувати обмежувальні функції форм місцевого відмінка та визначити їх вплив на зміст українських прислів'їв.

Результати дослідження. Зазначимо, що у частині випадків препозитивні локативи в прислів'ях виявляють здатність перетворюватися в компоненти, що характеризують умовний простір, в якому справедливе судження, виражене предикативною основою. Такі компоненти в лінгвістичній літературі характеризуються як детермінанти (див., наприклад опис детермінантів у працях [8]) або ж як топіки (див. наприклад, праці [4; 7]). Їхня номінація докладно проаналізована і в нашому дослідженні [5]. Позначаючи умови, за яких реалізується зміст судження, детермінанти або топіки виявляють регулярну синонімічну співвіднесеність з підрядними умовними частинами складнопідрядних речень. Тому застосування прийому синонімічних трансформацій є досить надійним засобом фіксації у синтаксемі обмежувальних властивостей.

Аналіз із використанням прийому синонімічних трансформацій препозитивних локативів засвідчує, що локатив може набувати ознак топікового обмежувача сфери справедливості судження, висловленого в предикативній основі прислів'я, або самостійно, або ж виступає проміжною ланкою, що забезпечує появу цієї функції в пов'язаного з ним означення. Пор.: *У краю обіцянок можна вмерти з голоду (УПП, с. 301) – Можна вмерти з голоду, якщо перебуваєш у краю обіцянок; В ополонці вогонь не страшний (УПП, с. 55) – Якщо вогонь в ополонці, він не страшний; У корові молоко не скисне (УПП, с. 89) – Молоко не скисне, якщо воно в корові; В чужій краю і солов'ї лиш цвірінкають (УПП, с. 361) – Якщо край чужий, і солов'ї в ньому лиш цвірінкають; В своїм гнізді і ворона яструбові очі виколе (УПП, с. 342) – Якщо гніздо своє, в ньому і ворона яструбові очі виколе.*

До прикладів, у яких спостерігаємо локативні обмежувачі, належать також такі прислів'я: *В чужій стороні і весна негарна (УПП, с. 361); В чужій стороні і жук м'ясо, і стару бабу молодичею зуть (УПП, с. 361); У чужій сторонці не так світить і сонце (УПП, с. 361); В церкві пан хлопіві братом, а поза церквою – гірненьким катом (УПП, с. 25); В чужій церкві не паламарою (УПП, с. 359); В чужій церкві свічок не поправляй (УПП, с. 359); У тверезій голові і розум тверезий (УПП, с. 243); В сні вогню не сховаєш (УПП, с. 55); У вогні залізо сталиться (УПП, с. 55); В болоті не без чорта, в лісі не без звіра, а в селі не без лихого чоловіка (УПП, с. 273); В болоті не без чорта, в сім'ї не без п'яниці (УПП, с. 318); В своїм болоті і жаба співає (УПП, с. 340). В гостях і жук м'ясо (УПП, с. 65); У чужій пасіці бджіл не розведеш (УПП, с. 94); В чужих руках завжди більший шматок (УПП, с. 301).*

В усіх інших прислів'ях препозитивні локативи не виявляють властивостей топіка. Причини цього досить різноманітні. У прислів'ях *У малім тілі може бути велика душа (УПП, с. 310); І в корці води не ввіймаєш (УПП, с. 305)* локатив використано для вираження не обмежувальних, а допустових відношень, про що говорять і синонімічні відповідники: *Хоч тіло мале, в ньому може бути велика душа; Води не ввіймаєш, хоч її ловити і в корці, Води не*

ввіймаєш, навіть якщо її ловити і в корці.

Досить поширеною причиною, що перешкоджає розвитку в локатива топікових «пакувальних» функцій, є підвищення рангу другорядного члена і входження його до предикативної основи. Зразки і механізми таких переміщень описано в праці [1]. Це явище спостерігається в таких прислів'ях: *В голові, як у пустій стодолі (УПП, с. 247); В болоті не без чорта, в лісі не без звіра, а в селі не без лихого чоловіка (УПП, с. 273); В болоті не без чорта, в сім'ї не без п'яниці (УПП, с. 318); В лісі не без пенька, а в селі не без дурня (УПП, с. 249); В чарці більше людей тоне, як у морі (УПП, с. 322); В чужім не вибирай: що дають, то тримай (УПП, с. 342); В наших селі нема злодіїв – самі люди крадуть (УПП, с. 302); В місті, як у місті, а на селі, як у смолі (УПП, с. 361).*

У прислів'ях *І у Відні люди бідні (УПП, с. 361); І у Львові не всі здорові (УПП, с. 362); У Диканьці дівки модні – всі гуляють, хоч і голодні (УПП, с. 362); У Кутині всі наче поплутані (УПП, с. 362); У Луцьку все не по-людськи: навколо вода, а всередині біда (УПП, с. 362); У Попівці хліб по копійці, а в Перекопі хліб по копі (УПП, с. 362); В Суражі всі люди вражі (УПП, с. 363); У Хоролі всього доволі (УПП, с. 363); У Києві не женись, а в Ромнах коней не мінйй (УПП, с. 362); В голові йому вилами укладали (УПП, с. 247); В голові йому горобці цвірінкають (УПП, с. 247); В голові йому пустий вітер віє (УПП, с. 247)* на перепоні визнання локативів засобом обмеження сфери справедливості судження виступає те, що в цих прислів'ях локатив має референтне прочитання. Тобто він позначає цілком визначене, конкретне місце, в якому спостерігається певний конкретний «стан справ» або ж яке визначає певні правила поведінки. Про відсутність у локатива детермінантних властивостей свідчить і неможливість перетворити ці прислів'я у складнопідрядні речення з підрядними умови: (?) *Якщо і у Відні, люди бідні; (?) Якщо у Кутині, всі наче поплутані.*

Досить часто (5 прикладів) препозитивна форма місцевого відмінка з прийменником *в(у)* виражає певну ситуацію, позначену абстрактним іменником, в межах якої є справедливим судження, передане предикативною основою: *В нещасті нема ні брата, ні свата (УПП, с. 47); В гризоті година роком стає (УПП, с. 51); В чорнім ділі честі не питай (УПП, с. 273); У скупостях не кохайся і марно не розкидайся (УПП, с. 298); В сварці один одного не цілує, а малює (УПП, с. 338).* Позначимо такі форми терміном *ситуативний лімітатив*. Як свідчить уже сама назва, ці синтаксеми регулярно виконують функцію обмежувача, про що говорять і синонімічні відповідники: *Нема ні брата, ні свата, якщо це стосується нещастя; Якщо перебувати в гризоті, година роком стає.* Ця синтаксема може бути і трансмітером для введення обмежувальних означень, узгоджених з нею.

У прислів'ях *В куті і беззубий собака гавкає (УПП, с. 65); В гурті і комар сила (УПП, с. 329); В гурті і пісня в лад іде (УПП, с. 329); В гурті – то й смерть не страшна (УПП, с. 330); В гурті робити – як із гори бігти (УПП, с. 330); У хороший компанії розуму наберешся, а в поганій і свій загубиш (УПП, с. 331)* препозитивні формимісцевого відмінка з прийменником *в(у)* позначають спосіб реалізації ситуації. Позначимо таку синтаксему як *медіатив*. Вона, як і шойно розглянута синтаксема, регулярно в препозиції набуває властивостей обмежувача сфери справедливості судження, що його передає предикативна основа. Пор.: *І беззубий собака гавкає, якщо віну купи; Якщо компанія хороша, в ній розуму наберешся, а якщо позана – і свій загубиш.* У двох прислів'ях препозитивні формимісцевого відмінка з прийменником *в(у)* виступають темпоративами: *В війні нема ні брата, ні свата (УПП, с. 366); У війні хто дужчий, той ліпший (УПП, с. 366).* Як показує аналіз, темпоративи у наведених прислів'ях досить подібні доситуативних лімітативів, вони виступають засобом позначення ситуативного часу, в рамках якого справедливе судження: *Якщо ідеш про війну, тоді (там) нема ні брата, ні свата, там хто дужчий, той ліпший.*

У складі прислів'їв зафіксовано 51 приклад з препозитивними формами місцевого відмінка з прийменником *на*. Вони демонструють значне різноманіття синтаксемних функцій.

Однак за числом прикладів (24 прислів'я) абсолютно переважає локатив – синтаксема зі значенням місця знаходження.

Лексичною основою препозитивного локативу в прислів'ях стали номінації таких концептів:

– земля, нива, поле: На добрій землі хліб сіють, а на плоху гній возять (УПП, с. 76); На добрій землі що посієш, те і вродить, на добрі зуби що вкинеш, те з'їдять (УПП, с. 76); На пустій землі бур'ян росте (УПП, с. 77); На чорній землі біла пшениця родить (УПП, с. 77); На чорній землі сіють жито, а по білій собаки бігають (УПП, с. 77); На чужій ниві все ліпша пшениця (УПП, с. 301); На чужому полі не матимеш волі (УПП, с. 50);

– дорога: І на гладкій дорозі чоловік ногу зломить (УПП, с. 41); На битім шляху трава не росте (УПП, с. 81); На рівній дорозі і коняка розумна (УПП, с. 89); І на гладкій дорозі люди ноги ламають (УПП, с. 95);

– місце проживання: На чужій сторонці поклонися і воронці (УПП, с. 361); І на Поділля не росте хліб по кіллю та ковбасами плоти не городять (УПП, с. 362); На Подолі всього доволі (УПП, с. 362); На селі лікар – піч, а свиня – гастроном (УПП, с. 215); На своїм повір'ї і собака пан (УПП, с. 87); На батьковому смітнику і півень воєвода (УПП, с. 342).

– Інші концепти, реалізовані в препозитивних локативах, нечастотні, їх представляють такі прислів'я: На його слові можна мур мурувати (УПП, с. 227); На льоду дурний хату ставить (УПП, с. 253); На двох стільцях не можна разом сидіти (УПП, с. 277).

Як показує аналіз, у переважній більшості препозитивні локативи мають при собі узгоджені означення, які, власне, і реалізують функцію обмеження сфери справедливості судження, висловленого в предикативній основі. Локатив же виступає проміжним засобом введення обмеження. Про це, зокрема, свідчать синоніми: *Якщо земля добра, на ній хліб сіють, а якщо погана, на неї зній возять; Якщо земля добра, на ній що посієш, те і вродить, на добрі зуби що вкинеш, те з'їдять; Якщо земля пуста, на ній бур'ян росте; Якщо земля чорна, на ній біла пшениця родить; Якщо земля чорна, на ній сіють жито, а по білій собаки бігають; Якщо дорога рівна, на ній і коняка розумна; Якщо повір'я своє, там і собака пан.*

Лише в деяких прикладах актуалізація означення не відбувається. Сполучення локативу з узгодженим означенням при цьому демонструє лише тенденцію до перетворення на засіб топикового обмеження. Про це говорить певна утрудненість синонімічних трансформацій у складнопідрядній речення з підрядними умови: *(?)Якщо на битому шляху, на ньому трава не росте; (?)Якщо на батьківському смітнику, там і півень воєвода.*

Наявність таких же обмежень характеризує і перетворення локативів, що в складі прислів'їв не мають при собі означень: *(?)Якщо на льоду, там дурний хату ставить; Якщо в селі, там лікар – піч, а свиня – гастроном; Якщо на Поділля, там не росте хліб по кіллю та ковбасами плоти не городять; Якщо на Подолі, там всього доволі.* Можливою причиною, що заважає перетворенню локатива в топикове «пакування», є те, що локатив виявляє семантичні зв'язки з предикативно характеризованими компонентами: *лікар у селі, хліб на Поділля, всього на Подолі.*

Серед наведених прислів'їв з препозитивними локативами лише в двох випадках спостерігаємо реалізацію за допомогою локатива допустових відношень: *І на гладкій дорозі чоловік ногу зломить – Хоч дорога й гладка, але й там чоловік ногу зломить; І на гладкій дорозі люди ноги ламають – Хоч дорога й гладка, але й там люди ноги ламають.*

Різновидом локатива є позначення особи, що має певне вбрання, виступає носієм властивостей або ж є «цілим» відносно частин тіла. Такий локатив спостерігаємо в таких 4 прислів'ях: *На злодій шапка горить (УПП, с. 302); На козаку й рогожа пригожа (УПП, с. 364); На живому все заживе (УПП, с. 215); На живому ведмеді шкури не купляй (УПП, с. 293).* Як показують наведені прислів'я, препозитивні локативи виступають у них засобом обмеження справедливості судження: *Шапка горить тільки на злодій; Рогожа пригожа, якщо вона на козаку, Якщо живий (живе),*

то на ньому все заживає. В останньому прислів'ї локатив виступає проміжним засобом введення обмежувальних відношень, передаючи цю функцію узгодженому означенню: *Якщо ведмедь живий, на ньому шкури не купляй.* Особливість прислів'я *На козаку й рогожа пригожа* полягає в тому, що, виступаючи обмежуючи компонентом стосовно судження *Рогожа пригожа*, локатив перетворюється на засіб формування думки, що *На козаку все пригоже.*

Другою за числом реалізацій препозитивною синтаксемою, вираженою формами місцевого відмінка з прийменником *на*, виступає синтаксема, позначена в Синтаксичному словнику Г. О. Золотової як *медіатив І*. Медіатив І включає іменники, що називають засоби пересування із збереженням локативного відмінка [3, с. 327]. Цю синтаксему спостерігаємо в таких 9-ти прислів'ях: *На двох конях не можна разом сидіти (УПП, с. 277); На чужому коні не наїздишся, у чужому добрі не нахвастасяся (УПП, с. 275); На краденім коні далеко не втечеш (УПП, с. 303); На чужому коні не наїздишся, чужим добром не нахвалишся (УПП, с. 340); На чужому коні далеко не заїдеши (УПП, с. 341); І на мудрих часом чорт їздить (УПП, с. 242); І на мудрім дідьку на Лису гору їздить (УПП, с. 242); На сердитих воду возять (УПП, с. 268); На вертих воду возять (УПП, с. 295).* Особливість медіативу І полягає в тому, що, називаючи засіб пересування, він міцно пов'язаний з предикативною основою прислів'я, а тому, навіть у препозиції, не здатен ставати топиковим обмежувачем сфери справедливості судження, вираженого предикативною основою. Про це говорять і помітні труднощі в перетворенні цієї синтаксеми в компонент підрядної умовної частини. Пор.: *На коні далеко не заїдеши – (?)Якщо це кінь, далеко не заїдеши.* Ця синтаксема може набувати обмежувальних властивостей в разі семантичного розщеплення й актуалізації атрибутивної семи. Однак і в цьому випадку її важко синонімічно трансформувати в підрядну умовну частину. Пор.: *На сердитих воду возять – Якщо хтось сердитий, на ньому воду возять; Воду возять на тих, хто сердитий.* Основна ж маса медіативів І виступає як допоміжний засіб введення атрибутивного обмежувача, названого узгодженим означенням. Це означення легко перетворюється на присудок підрядної умовної частини: *Якщо кінь чужий, на ньому не наїздишся, Якщо кінь крадений, на ньому далеко не втечеш.*

Наступною за числом реалізацій у препозиції у складі прислів'їв виступає синтаксема, яка в Синтаксичному словнику Г. О. Золотової одержала позначення *темпортативно-локативна* характеристика особи, живої істоти. Ознакою цієї синтаксеми є те, що вона утворена переважно від імені дії і відбиває «участь суб'єкта в дії, часто колективній, і перебування там і тоді, де і коли дія відбувається» [3, с. 330]. Вона зафіксована в таких 6-ти прислів'ях: *На роботі ззаду волочиться, а з хлопцями хихочиться (УПП, с. 105); На весіллі всі свати, на хрестинах всі куми (УПП, с. 176); На весіллі гоп, гоп, гоп, потім дома ох, ох, ох! (УПП, с. 176); На двох весіллях зразу не танцювати (УПП, с. 176); На торзі кожна корова тільна (УПП, с. 351); На панцині конопельки тіпаєм, а прийдем додому – голі плечі латаєм (УПП, с. 366).* Зазначена синтаксема, вжита в препозиції, послідовно виявляє здатність до позначення сфери справедливості судження, вираженого предикативною основою прислів'я, про що свідчать і синонімічні відповідники: *Якщо на роботі, то ззаду волочиться, а якщо з хлопцями, то хихочиться; Усі свати, якщо це стосується весілля, усі куми, якщо це стосується хрестин; Кожна корова тільна, якщо йдеться про торги.*

Близькою за семантикою до щойно розглянутої синтаксеми є синтаксема, названа Г. О. Золотовою *ситуативом*. У Синтаксичному словнику ситуатив визначено як «компонент зі значенням зовнішньої ситуації, природної або соціальної, яка визначає стан суб'єкта» [3, с. 432]. У препозиції цю синтаксему можна виділити в таких 2-ох прислів'ях: *На волі я й гори потоплю (УПП, с. 51); На дощі змокнеш і в плаці (УПП, с. 57).* Ця синтаксема, як і попередня, послідовно в препозиції виконує топикові пакувальні функції, позначаючи сферу справедливості

судження, вираженого предикативним мінімумом. При цьому, як засвідчує перше прислів'я, аргумент судження може бути референтним, про що говорить використання особового займенника *я*. Про наявність обмежувальних функцій свідчить і досить легке перетворення ситуативу на присудок підрядної частини умови: *Якщо я на волі, то й гори потоплю; Якщо перебуваєш на дощі, то змокнеш і в плащі*.

Нарешті, досить значну групу складають прислів'я, в яких препозитивна форма місцевого відмінка позначає модальні рамки, в яких справедливе приписування суб'єктові певної ознаки (7 прикладів). Позначимо цю синтаксему функцію як *критерій ознаки*. Найчастіше зазначена функція спостерігається в зібраному матеріалі у словоформі на словах: *На словах, як на цимбалах, а на ділі, як на баладаїці* (УПП, с. 111); *На словах, як на органі, а як до діла – ані гузу* (УПП, с. 111); *На словах, як на гуслях, а як до діла, то наче побитий бубон* (УПП, с. 111); *На словах города бере, а на ділі жаби боїться*. (УПП, с. 310). Ця ж словоформа домінує і в ілюстративному матеріалі до синтаксеми, позначеної в Синтаксичному словнику, як *критерій ознаки* [3, с. 334]. Функцію критерій ознаки можна приписати й формі місцевого відмінка з прийменником *на* в таких прислів'ях: *На безлюдді і як чоловік* (УПП, с. 257, 356); *На безриб'ї і рак риба, на безлюдді і Хома чоловік* (УПП, с. 257). Запропоноване нами синтаксемне прочитання форм *на безлюдді, на безриб'ї* відрізняється від кваліфікації, поданої в Синтаксичному словнику, де у прислів'ї *На безриб'ї і рак риба* словоформу *на безриб'ї* віднесено до ситуативів [3, с. 326]. Функція *критерій ознаки* властива й формі місцевого відмінка з прийменником *на* і в прислів'ї *На доброму нема передачі* (УПП, с. 354). Аналіз показує, що в усіх наведених прислів'ях синтаксема *критерій ознаки* виступає в ролі топика.

Найпоширенішою синтаксемною функцією препозитивних форм місцевого відмінка з прийменником *при* у складі прислів'їв є каузативна функція. Вона пов'язана з позначенням дій або обставин, що зумовлюють появу предикативної ознаки, вираженої в предикативній основі прислів'я. При цьому каузативні відношення за своїм змістом ідентичні кондиціональним, або умовним, відношенням, для яких характерним є те, що залежний компонент позначає умову, наявність якої, як наслідок, викликає дію, виражену головним компонентом. З цього боку умовні відношення близькі до причинно-наслідкових відношень. Умова, на відміну від причини, завжди є певною можливістю: взаємозв'язок умови і зумовленого є можливим. Інакше кажучи, умовні відношення пов'язують у думці

припустимі події. Позначимо таку синтаксеми як *кондиціональний каузатив*. Препозитивний кондиціональний каузатив можна виділити в таких 4-х прислів'ях: *При роботі швидко час минає* (УПП, с. 105); *При здоров'ї все чоловікові миле* (УПП, с. 212); *При добрій годині і куми побратими, а при лихій годині – нема і родини* (УПП, с. 198, 264); *При добрій годині і дурень човном правитиме* (УПП, с. 254, 264). У наведених прикладах усі кондиціональні каузативи виступають топиковими обмежувачами умов, за яких дійсне судження, виражене предикативною основою, про що, зокрема, свідчать і синонімічні трансформації: *Час швидко минає, якщо людина при роботі; Якщо є здоров'я, все чоловікові миле; Якщо добра година, то і куми побратими, а якщо лиха – нема і родини*.

Різновидом кондиціональних каузативів є синтаксеми, що позначають буття з ким-небудь або, рідше, з чим-небудь як умову існування ознаки, вираженої предикативною основою прислів'я. Він зафіксований у 6 прикладах: *При солов'ю і горобець співак* (УПП, с. 63); *При своїй небозі добре і в дорозі* (УПП, с. 164); *При сонці тепло, при матері добро* (УПП, с. 189); *При жінці погано, а зостанься вдівцем – це гірше* (УПП, с. 198); *При людях і смерть красна* (УПП, с. 220); *При тобі не густо і без тебе не тусто* (УПП, с. 345). Семантика цих синтаксем сприяє розвиткові у них функції «обгортки» щодо предикативної основи прислів'я. Пор.: *І горобець співак, якщо він при солов'ю; Добре і в дорозі, якщо при своїй небозі; І смерть красна, якщо вона при людях*. Однак, як засвідчує аналіз, іноді трансформація синтаксеми в підрядну умовну частину виявляється неможливою, що зумовлено заміщальним включенням синтаксеми до предикативної основи. Це спостерігається в прислів'ях *При сонці тепло, при матері добро; При жінці погано, а зостанься вдівцем – це гірше; При тобі не густо і без тебе не тусто*.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, дослідження синтаксемних функцій препозитивних форм місцевого відмінка в структурі українських прислів'їв засвідчує, що ці форми через набуття детермінантних ознак відіграють вирішальну роль у наданні пареміям афористичності й образності та визначають препозитивні синтаксеми, утворених на базі місцевого відмінка. Препозитивні форми місцевого відмінка у складі прислів'їв демонструють не всі синтаксемні функції, властиві їм у мові, вужчим є й перелік самих форм. Перспективами подальших досліджень є вивчення проблеми впливу української народної творчості на психологію розвитку особистості

Список використаних джерел

1. Брицин В. М. Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження / В. М. Брицин // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 81 – 87.
2. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1987. – 232 с.
3. Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарн. единиц русского языка / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1988. – 440 с.
4. Ли Ч. Подлежащее и топик: новая топология языков / Ч. Ли, С. Томпсон // Новое в зарубежной лингвистике, вып. XI. Современные синтаксические теории в американской лингвистике. – М., 1982. – С. 193 – 395.
5. Паук М. М. Метамова опису обмежувальних синтаксем у складі паремій / М. М. Паук // Термінологічний вісник, вип. 4. – К., 2017. – С. 97 – 103.
6. Українські народні прислів'я та приказки / Упорядкування С. В. Мишанича та М. М. Пазяка. – К.: Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1984. – 391 с.
7. Чейф У. Л. 1982. Данное, контрастивность, определенность, подлежащее, топика и точка зрения / У. Л. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике, вып. XI. Современные синтаксические теории в американской лингвистике. – М., 1982. – С. 277 – 316.
8. Шведова Н. Ю. К спорам о детерминантах (обстоятельственная и обстоятельственная детерминация простого предложения) / Н. Ю. Шведова // Филологические науки. – 1973. – № 5. – С. 66 – 77.

Статья посвящена исследованию синтаксемных функций препозитивных форм предложного падежа в структуре украинских пословиц. Эти формы благодаря получению детерминантных признаков играют решающую роль в получении паремиями афористичности и образности. В статье установлен репертуар препозитивных синтаксем, образованных на базе предложного падежа, определены условия появления у них детерминантных ограничительных свойств. Препозитивные формы предложного падежа в составе пословиц демонстрируют не все синтаксемные функции, присущие им в языке, более узким является и перечень самих форм. Статья демонстрирует оригинальный подход к описанию украинских паремий, содержит новые данные, важные для развития теории синтаксиса.

Ключевые слова: синтаксис; семантика; структура украинских пословиц; детерминанты; топика.

The article deals with syntaxemic functions of prepositive locative forms in the structure of Ukrainian proverbs. The choice of the theme is due to the fact that the prepositional components in many proverbs play a decisive role in giving them aphoristic and figurative meaning. This is due to the

acquisition of many prepositional syntagmas some features of determinants or, in another terminology, topics that limit the sphere of opinions' fairness expressed by predicative basis. In accordance with the aim of the article forms of locative case are described in the structure of Ukrainian proverbs. These forms in the proverbs show not all the syntagmatic functions inherent them in the language. Further analysis of the prepositional syntagmas was aimed at fixing their function of determinants (topics). This function allows to prepositional syntagmas to limit the sphere of opinions' fairness that predicate basis of proverbs creates. The article defines the real and potential possibilities of syntagmas, expressed by forms of the locative case, to the acquisition of the properties of the determinant (topical), as well as the syntactic factors that hinder this process are outlined. The most frequent reason that interferes with the appearance in forms of locative case functions of determinant (topical) is that they can perform another function – the function of the semantically binding component of the sentence. The article introduces a new approach to the description of Ukrainian proverbs, its results are important for explaining the aphoristic proverbs, they open prospects for comparative and typological research. Restrictive syntagmas have specific semantic syntactic properties that do not allow them to use traditional methods of parsing. In the article is found theoretical base for interpretation restrictive syntagmas in the structure of Ukrainian proverbs.

Key words: syntax; semantics; the structure of Ukrainian proverbs; determinants; topic.

УДК: 372.461-043.83:371.134:81'366.584.3:338.48-047.22

Попович Вікторія Іванівна,

здобувач,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ТУРИСТИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ

Досліджено теоретичні аспекти формування мовленнєвої культури майбутніх фахівців з туристичного обслуговування у професійній підготовці. Розкрито сутність понять «культура мови» і «культура мовлення» або «мовленнєва культура», що співвідносяться між собою так само, як мова і мовлення, тобто як загальне і конкретне. Доведено, що створення умов для набуття необхідних компетентностей упродовж життя сприяє продуктивності та конкурентоспроможності людини на ринку праці. Набуття життєво важливих компетентностей дає змогу молоді орієнтуватись у сучасному суспільстві, інформаційному просторі, швидкоплинному розвитку ринку праці, подальшому здобутті освіти, а формування мовленнєвої культури сприятиме розвитку зв'язного мовлення, удосконаленню загальної культури майбутнього фахівця туристичної сфери.

Ключові слова: культура мови, мовленнєва культура, фахівець з туристичного обслуговування, фахова компетентність, туристичні послуги.

Постановка проблеми. Розвиток соціально-економічних і політичних відносин в українському суспільстві зумовили необхідність перегляду вимог до організації та реалізації навчально-виховного процесу. Насамперед, організація навчально-виховного процесу повинна відповідати принципам гуманності, гуманітаризації, індивідуалізації, диференціації та демократизації на всіх етапах і у всіх ланках освіти, викладач і студенти мають бути активними учасниками педагогічного процесу. Створення умов для формування мовленнєвої культури майбутніх фахівців туристичної галузі сприятиме продуктивності та конкурентоспроможності їх на ринку праці; зменшенню безробіття завдяки розвитку гнучкої (адаптивної) та кваліфікованої робочої сили; розвитку середовища для інноваційних перетворень в умовах глобальної конкуренції.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Поняття «культура мови» і «культура мовлення» або «мовленнєва культура» співвідносяться між собою так само, як мова і мовлення, тобто як загальне і конкретне.

Питання мовленнєвої культури, культури мови у своїх працях досліджували вітчизняні й зарубіжні вчені, а саме: І. Білодід, О. Біляєв, Б. Головін, П. Дудик, С. Єрмоленко, В. Русанівський, Л. Струганець та ін. Водночас потрібно згадати й про такий напрямок лінгвістичних досліджень, представники якого вважають за доцільне оперувати поняттям «культура мови», у разі якщо йдеться про окрему лінгвістичну дисципліну. Так, наприклад, у дисертаційному дослідженні Л. Струганець з огляду на наукові положення, які розроблені відомими вченими І. Білодідом, С. Єрмоленко, В. Русанівським, одним із можливих визначень культури мови називає сукупність комунікативних якостей літературної мови, що виявляються за різних умов спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання [13, с. 19]. Культура мови, підкреслює О. Біляєв, є показником її унормованості, що визначається загальноприйнятими нормами – орфоепічними, лексичними, слотоворчними, граматичними, правописними та стилістичними [2, с. 38]. Вчений наголошує, що, спираючись на здобутки мовної культури, мовленнєва культура включає в себе, по-перше, безумовне дотримання в усному мовленні й на письмі норм

літературної мови, по-друге, мовленнєву майстерність того, хто говорить або пише [2, с. 39].

Мовленнєва культура, за П. Дудиком, – це найраціональніше, стилістично вмотивоване користування всіма мовними одиницями [8, с. 31]. Мовленнєва культура формується багатством словника, досконалим володінням способами поєднання слів у речення, умінням розрізнити нейтральні і стилістично марковані мовні одиниці, недопущенням стильового та експресивного дисонансу, фонетико-інтонаційною виразністю (в тому числі володінням темпом, ритмом, силою голосу), знанням психологічних особливостей народу, якому належить конкретна мова. М. Ілляш наголошує, що в термінологічному поєднанні «культура мовлення» доцільно вказати на три основні значення, а саме: володіння літературними нормами на всіх мовленнєвих рівнях, в усній та писемній формах мовлення, уміння користуватися мовностилістичними засобами і прийомами з урахуванням умов і цілей комунікації; упорядкована сукупність нормативних мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення задовольняють умови і мету спілкування; самостійна лінгвістична дисципліна [10, с. 46].

Отже, поняття «культура мовлення» має теоретичний і практичний аспекти, які не можуть бути вичерпані ніколи, бо виявляють себе щоразу для кожного мовця неповторно, не можуть передбачити всі можливі ситуації функціонування індивідуального мовлення [10, с. 51 - 52]. У своїх працях Б. Головін зазначає, що поняття «мовленнєва культура» має два семантичні аспекти, а саме: сукупність і система комунікативних якостей мовлення; вчення про сукупність та систему комунікативних якостей мовлення [7]. Л. Введенська та Л. Павлова вважають, що мовленнєва культура – «сукупність таких якостей, які здійснюють найкращий вплив на адресата із урахуванням конкретних обставин і у відповідності до поставленого завдання» [4]. Указаний феномен Л. Барановська розглядає як якість мови, що реалізується в процесі мовлення, виявляється в дотриманні мовцем нормативності мови: умінні варіативно, логічно, ясно, зрозуміло, доречно, виразно, різноманітно